

Pierre colman

DE GOUDSMEDEN VAN VISÉ VAN DE 15E TOT DE 19E EEUW

MET IN DE SCHIJNWERPERS

BERTHOLET LABEEN DE LAMBERMONT

Uittreksel uit het Bulletin van het Luikse Archeologisch Instituut.

2022

DE Goudsmeden VAN VISÉ VAN DE 15e TOT DE 19e EEUW

MET IN DE SCHIJNWERPERS

BERTHOLET LABEEN DE LAMBERMONT

Een beknopt overzicht van de kwestie werd twintig jaar geleden op uitstekende wijze opgesteld. Een lokale onderzoeker, wijlen John Knaepen, heeft sindsdien vooral in de Staatsarchieven in Luik talrijke vermeldingen verzameld.

Voor de 15e eeuw is de oogst natuurlijk beperkt. Een Henri de Herve wordt in 1444 opgemerkt; hij is ongetwijfeld te identificeren met Henry de goudsmid vermeld in 1447; maar waarschijnlijk niet met de goudsmid die in 1482 in Luik werd opgemerkt, die goed zijn zoon zou kunnen zijn. In 1445 verkrijgt Herman Hansmacker van zijn pastoor het benodigde certificaat om burger van Maastricht te worden.

Voor de zestiende eeuw krijgt het iets meer omvang. Marie Delle Halle, die haar testament maakt in 1547, is weduwe van Renart de Tilleur, goudsmid in Visé. Waarschijnlijk is het dezelfde man die op 28 februari 1511 in Luik zijn huwelijksafspraken met M. Tysken had vastgelegd en zijn testament in 1530-1534. In 1558 duikt Ghiles Schanternel op, afkomstig uit Aken. Jehan Slenaken, die zich in 1564 bij het Luikse gilde laat toelaten, komt uit Visé. Een naamgenoot doet hetzelfde in 1577; hij is, hijzelf, van Utrecht, van Maastricht. Zou het dezelfde man zijn? Een Gérard de Visé verschijnt in 1574. In 1586 voegde Winand Rempart, of Rembart, lid van een zeer vooraanstaande familie die gedurende drie generaties goudsmeden telde, een medaillon toe aan de halsketting van de schutters van Visé. Als hij tot de leerlingen van Sint Elooi had behoord, zou hij ongetwijfeld zelf verantwoordelijk zijn geweest voor het maken van het voorwerp en het met zijn meesterteken hebben gemarkeerd. 'Hij was meester van drie koningen', onthult de inscriptie; we begrijpen dat hij de eigenaar was van een herberg die naar de Wijzen werd genoemd. Gebouw en familie hebben vele sporen in de archieven nagelaten. De halsketting van de schutters, en later die van de kruisboogschutters, bleek het merk te dragen bestaande uit de letters S en T over elkaar, van een Luikse goudsmid, waarschijnlijk Stas le Thorier; geen spoor van een goudsmid uit Visé.

Meer dan een eeuw later zal er een opstaan, en geen bescheiden figuur, Bertholet Labeen de Lambermont. Hij is uit de vergetelheid gehaald door Joseph Brassinne, en sindsdien hebben vele tentoonstellingen de werken uit zijn atelier laten bewonderen.

Geboren 1654 te Dordrecht Nederland, is hij de zoon van een Bartholomé die misschien samenvalt met Bertholet de La Beene, officier aan het kantoor van Navagne, overleden op 3 december 1697. Wat zijn moeder betreft, zij draagt de naam Catherine Houbin.

Hij duikt voor het eerst op in de archieven in 1689: hij wordt geteld in Luik, woonachtig in de Rue aux Possons, in de parochie van Sint-Andries. Het volgende jaar geeft hij een bescheiden rente van 6 florijnen af. In 1691 woont hij op de Grote Markt, wanneer hij onder contract een leerling voor vijf jaar aanneemt, de zoon van Henri Jamhay (of Jamhea), Jean-François. Hij is er nog op 3 december 1695, wanneer zijn ouders en nichtjes hem een volmacht geven. Op 16 augustus 1696 stelt hij notaris Thonnart aan, die hem burger van Luik maakt. Op 3 juli 1700 ontvangt hij 14 florijnen van de fabriek van de kathedraal voor reparaties.

Bij een te zeldzaam geluk is zijn persoonlijke merk met zekerheid bekend. Het toont de letters B en L onder een kroon met drie bloempjes; niets is klassieker. Het is met wisselende mate van zekerheid vastgesteld op een aanzienlijke hoeveelheid verschillende voorwerpen: kelken, monstransen, ciboria, chrismatoria, vaartjes, heiligdomlamp, kruis op voet, kroon, wijwaterbakjes, schalen, dozen, spiegellijsten, borstels, messenharen. Het chronologische repertoire dat als bijlage is gepubliceerd, grotendeels verouderd wegens gebrek aan beter, bevat het nummer van de fotografische negatieven van het Koninklijk Instituut voor het Kunstpatrimonium, een letter gevolgd door zes cijfers. Sommige stukken staan er alleen bij wijze van eerlijkheid. Geen enkele duplicatie doet daar, hoop ik, afbreuk aan.

De stempel is helaas nogal grof op een van de kelken, de meest opmerkelijke; maar er bestaat geen twijfel, aangezien de contour rechts van de letter L een opvallende kromming vertoont. Op een van de schotels is het gereduceerd tot een B. Het ontbreekt op de andere schotel en op de beker; de toeschrijving is gebaseerd op stijlvergelijkingen die naar mijn mening niet erg overtuigend zijn. Op de schuit heeft Joseph Brassinne, die het in zijn eigen repertorium weglaat, een merkteken op de wapens van Beieren en de jaartalletter G opgemerkt; aangezien deze laatste niet in gebruik was onder Maximiliaan-Hendrik, is het jaartal onder de dubbelkoppige adelaar onleesbaar en zonder twijfel 1693 van Joseph-Clement. Op het wijwatervat zou BL gekroond alleen staan; als dat inderdaad zo is, heeft de goudsmid een fout gemaakt.

De punstempel wordt drie keer herhaald, in diadeemvorm, op een schotel gemarkeerd in Luik onder het bewind van Jozef-Clemens van Beieren (fig. 1-2). Deze werkwijze is typisch voor steden waarop de invloed van het gildewezen zich niet heeft uitgebreid. Prins-bisschop Jean-Louis d'Elderen verbood dit streng in zijn verordening van 16 juni 1692, uitgebreid tot het hele prinsbisdom op 2 maart 1693: Als iemand wordt betrapt... die drie merken op hetzelfde stuk heeft aangebracht, moet hij strafrechtelijk worden gestraft, naast het verlies van het ambacht. Een factuur opgesteld op 1 mei 1784 door de goudsmid Pierre-Denis Delincé vermeldt oude kandelaars met drie merken, gegoten in de smeltkroes.

Fig. 1-2 – Schotel met wapenschild van Godefroid Graven en Barbe van der Biesen, te dateren, naar mijn mening, van 1683. Geslagen en gegraveerd zilver, diameter 34 cm. Privécollectie. Nr. 1 van het repertoire. Volgens Exp. Luik 1991.

Dit gerecht moet niet worden gedateerd op 1695-1696 als de ruwe jaarletter een B is, noch op 1708-1709 als het een P is, maar eerder op 1683, het jaar van het huwelijk van het echtpaar uit Maastricht waarvan het de samengevoegde wapens tentoonstelt, kunstig gegraveerd. Zou het stempelen volgens de normen zijn geëist door een eigenaar die zekerheid zocht? Een vergelijkbaar geval is bekend: kandelaars gemarkeerd onder de op een na laatste prins-bisschop die tegengepakt zijn onder het Franse bewind.

Hij lijkt als een broer op een ander, die het merk BL draagt van het korte bewind van Jean-Louis d'Elderen (1688-1693). Beiden hebben een vleugel rijkelijk versierd met plantenmotieven op een korrelige achtergrond. Een derde, geponst in het laatste jaar van het bewind, onderscheidt zich door zijn soberheid: zijn vleugel is naakt, eenvoudig omranden met een smalle lijst. Een vierde, uit het volgende bewind, behoort tot een model dat in de mode was, het zogenaamde 'van de vier seizoenen' vanwege de médaillons die de rand sieren.

De voorwerpen waarop het krone-BL, vergezeld van de Luikse bedrijfsmerken, werd aangetroffen, strekken zich uit over een tijdspanne van ongeveer twintig jaar. De oudste dateren van vóór 1689. Drie van hen tonen onder de dubbelkoppige adelaar het jaartal 1667, een merk dat in 1688 buiten gebruik werd gesteld. Het volgende draagt het zegel dat het heeft vervangen, dat van de vacante kans van 1688.

Wat de meest recente van hen betreft, het is het monstrans dat in 1994 werd gestolen uit de kerk van Tohogne, gedateerd 1712-1713 volgens zijn Luikse ambachtsmerken. Bertholet verliet toen Luik voor Visé. Men herkent zijn persoonlijke merk op de plint. Maar er worden er nog twee vastgesteld, een van de GD op de steel en een van de anderen op de vleugels van de aanbiddende engelen. De eerste GD, die vanaf het eind van de 17e eeuw voorkomt, blijft een mysterie; de tweede, die tot 1738-1739 voorkomt, wordt met bijna absolute zekerheid aan Guillaume Dirick toegewezen. De zaak blijft nog te verklaren.

Als Bertholet afstand heeft genomen, is dat misschien vanwege de ruzie die het Bon Métier van Luik teisterde. De goudsmeden schaarden zich tegen een van hun leden, Jean-François Knaeps, en beschuldigden hem van het combineren van de functies van gouverneur en marker, in flagrante strijd met de voorschriften. Niet minder dan vijfendertig van hen sluiten zich aan bij een volmacht gedateerd op 13 oktober 1711. Zijn naam staat er niet bij. Niets wijst erop dat hij het gevaar van de gerechtelijke vervolging liep, zoals

het geval was bij Pierre De Fraisme de Oude, die in 1641 naar Maastricht was gevlucht.

In ieder geval bracht hij zijn intrek terug naar Visé in 1711 op zijn laatst. Het was toen, zonder twijfel, dat hij een corporatieve stempel liet maken die het wapen van de «goede stad» reproduceerde. Voor zover bekend was hij de enige die het gebruikte. Natuurlijk zijn er maar weinig stukken die het dragen.

Fig. 3 – De Bertholet Labeen-stempel van Lambermont en die van Visé. Volgens Exp. Visé 1988.

Huy had het voorbeeld gegeven uiterlijk in 1648, door te kiezen voor een kasteel. Aan het einde van de 17e eeuw volgde Hasselt, met de hazelaarstak, en Maaseik, met de eikel. In 1700 was het Tongeren, met het stadswapen en de zwaan.

De Visé-punttest geeft geen datum, in tegenstelling tot die van Luik. Men moet dus een kruis op voetstuk dat deze draagt tussen 1711 en 1725 plaatsen, zonder nadere precisering. Het heeft een zusje dat in Luik gemarkeerd is in 1700-1701. De oudste is 82 cm hoog, de jongste 89,8 cm. De voetstukken, bekleed met regelmatige ornamenten, zijn bijna identiek; maar in het midden ziet men op het eerste het kleed van heilige Veronica, en op het tweede wapenschilden die nog geïdentificeerd moeten worden. Het is niet dezelfde mal die voor de afbeelding van de Gekruisigde is gebruikt.

Als we weten dat Bertholet zijn bezittingen uiterlijk in 1711 naar Visé had gebracht, is dat te danken aan een factuur gedateerd 5 december die op wonderbaarlijke wijze tot ons is gekomen, die van de monstrans die hij leverde aan de pastoor van Dalhem, Henri De Prez²⁶. Prachtig stuk! Natuurlijk zonnetype. Ongelijke stralen, plat, afgerond aan het uiteinde,

dicht en relatief kort, duidelijk verschillend van die van het eerdere model, waarbij de stralen afwisselend recht en golvend zijn en gescheiden door ruimten, en van die van het latere model, dat lange gegroefde stralen wil²⁷. Zo is ook de glorie van de Parakleet, opgehangen onder de kroon; de stralen zijn niet volgens de laatste mode van de Luikse goudsmid genaamd Henrotay, vermoedelijk Georges-Louis-Sébastien, die in 1760 het oorspronkelijk werk, dat gestolen was, verving. De aanbiddende engelen zijn nog steeds engelenkinderen, of bijna. Ze laten duidelijk inspiratie zien, wat betreft hun houding, armen diagonaal uitgestrekt, van het hoofdaltaar van de abdij van Herckenrode, een meesterwerk van Jean Del Cour. De barok heerst, maar zonder enige nadruk.

Deze getemperde barok strekt zich uit over het gehele werk, met name bij de werken die hun volle effect van een afstand moeten hebben, zoals de twee grote bijpassende reliekhouders gedateerd 1706 en de kronen die het slachtoffer waren van een diefstal. De ornamenten, meestal met een krachtig reliëf, zijn gegraveerd zonder te worden opgelegd, een zeer ongebruikelijke keuze, op de altaarlamp; waarschijnlijk het besluit van een opdrachtgever met weinig financiële middelen. Zelfde uitleg wanneer de decors volledig ontbreken. Ze zijn overweldigend op de kelk van 1695-1696, met een iconografische rijkdom die volkomen uitzonderlijk is: onderaan de voet met zes lobben de twaalf apostelen; bovenaan de voet de Voetwassing, de Agonie in de Olijfboomgaard en het Laatste Avondmaal; erop aangebracht, drie cherubijntjes in hoge reliëf; op de eivormige knop drie knielende engeltjes zonder vleugels, die respectievelijk het kruis, de doornenkroon en de nagels vasthouden; op de valse kelk, de Opgang naar Calvarie, Christus die valt onder het gewicht van het kruis en de Opstanding. Een rijkdom die aan de opdrachtgever toegeschreven moet worden, en uiteraard niet aan de maker.

Fig. 4 – Ostensorium, 1711, door Bertholet Labeen de Lambermont. Gietzilver, getreven en gegraveerd, en verguld messing, h. 69,5 cm. Dalhem, Sint-Pancraskerk.

**Fig. 5 – Kelk, 1695-1696. Gietzilver, gehamerd en gegraveerd, h. 25 cm.
Luik, Grand Curtius.**

Bertholet opent zijn oog voor de grote bloemen die in de mode zijn in de Noordelijke Nederlanden en voor het Bandelwerck dat populair is in de Duitse wereld.

Op 28 augustus 1716 geven de kanunniken van de collegiale van Visé hem 39 florijnen voor een kelk bestemd voor de kerk van Franchimont. Ze geven hem 30 florijnen voor het maken en beter passend van een zilveren kelk in 1716 en 59 voor het maken van twee kelken in 1720; de eerste keer leveren ze hem een kelk van onvoldoende gehalte, de tweede keer heilige voorwerpen van goede kwaliteit.

In 1717 doet de pastoor van Dalhem weer een beroep op hem, deze keer voor een kelk. Het ontvangstbewijs dat hij heeft ondertekend als B. de Labermont wordt bewaard – tweede wonder – in de parochiearchieven: Afgeleverd aan de heer pastoor van Dalem een kelk van zevenentwintig ons zilver, voor 4 fl. B. zeven en een halve p. per ons; de vervaardiging

kostte vijftientwintig pattrar; de betaling achtentwintig fl. B.; samen makend honderdzevenenzeventig fl. B., waarvan ik tevreden ben. Gedaan te Visé, deze 23ste juni 1717.

De spelling is niet de slechtste. De rekeningen zijn uiteraard in Brabant-Luikse guldens. De prijs wordt per ons vastgesteld, zoals gebruikelijk: 4 gulden en 7 $\frac{3}{4}$ patars (of sous; er zijn er 20 nodig voor 1 gulden) voor het zilver, 1 gulden en 5 patars voor het werk. Een andere bekende Luikse goudsmid vroeg exact hetzelfde twee jaar eerder: Charles de Hontoir, jongere broer van de beeldhouwer en met een infernaal karakter. Voor het maken van de monstrans had Bertholet 45 patars gevraagd en tevreden genoeg genomen met 30. Het gewicht van de kelk, 27 ons, 810 g, ligt in een goed gemiddelde.

Laatste bestelling van dezelfde pastoor: een scepter bestemd voor een standbeeld van de Maagd. Het spoor ervan is verloren gegaan.

De Visé-stempel werd samen met die van Bertholet aangetroffen in de holte van het bovenste reservoir van een bescheiden chrismatorium, dat als enige versiering een rij van grote ronde parels aan de top van de voet heeft. De voet heeft nog een andere, RB, die zijn mysterie behoudt.

Bertholet wordt genoemd als getuige in een akte van mambournie gedateerd 5 maart 1723, die hem kwalificeert als burger en smid te Weseth. Hij had toen een lokale concurrent die volledig onbekend blijft: Bernard De Lam, goudsmid in de stad; op 23 november van datzelfde jaar is zijn dienstmeid betrokken bij de diefstal van een zilveren zwaard.

Verscheidene werken van Bertholet dragen gekoppelde wapenschilden. In het geval van het plateau dat wordt vermeld, helpen ze bij het dateren, zoals we zojuist hebben gezien. In het geval van de kelk is voorzichtigheid geboden, want er is geen passende verbintenis bekend. Bij de kandelaars (Fig .6) is er geen probleem: het gaat om het echtpaar Philippe-Jacques-Florent de Flaveau en Henry de la Raudière (die gedeeld Flaveau en Henry dragen) en Marie-Catherine de Salms (die gedeeld Salms en Nyes draagt). Het verschil van vijf jaar tussen de twee stellen benadrukt dat het koppel geduld wist te oefenen.

Fig. 6 – Set van vierkante zilveren kandelaars door Bertholet Labeen Lambermont, uit Luik, 1696 en 1701

De boekbandversiering nr. 13 is commercieel verworven door de Vrienden van het Museum voor Religieuze Kunst en Mosaanse Kunst. In 1983 is er een artikel over verschenen in hun bescheiden Bulletin. Ze had deel uitgemaakt van de Schatten van het Museum voor Religieuze Kunst en Mosaanse Kunst die in 1981-1982 in Parijs werden tentoongesteld, maar niet van de Meesterwerken van het Museum voor Religieuze Kunst en Mosaanse Kunst die in 1980 in Luik werden verzameld. Een van de twee belangrijkste onderdelen, een medaillon met de Maagd Maria, is afzonderlijk tentoongesteld in 1994.

Is er een herkomstonderzoek uitgevoerd vóór de aankoop? Zo ja, het heeft zich niet gehecht aan de bekleding die een misboek had versierd, aangeboden in 1687 door de deken van de collegiale kerk van Visé, Jacobus Hervianus, een misboek dat werd bewaard in de schatkamer van de collegiale kerk voordat het het slachtoffer werd van een onbestrafte diefstal, vóór het fotografische inventaris dat in 1977 werd gepubliceerd. De stempels die meer dan een halve eeuw geleden op het lipje van het slot werden aangetroffen, toevoeging veel later na het overlijden van Bertholet, zouden de identificatie zonder twijfel hebben gemaakt. Ook zijn ze door de criminelen verwijderd, die slechts zwakke sporen hebben achtergelaten. De eerste keurmerken, geslagen op de bevestigingspootjes van de hoeken, verborgen onder de band, waren onopgemerkt gebleven.

Deze hoeken verrassen door de stijl van hun ornamentatie, in de trant van het einde van de 16e eeuw, terwijl de twee grote medaillons die respectievelijk de Maagd Maria en de heilige Lambert tonen en het midden van de schotels sierden, barok zijn.

Het was op 17 oktober 1725 dat onze man deze wereld verliet. Hij liet 500 florijnen na aan zijn neef Antoine Risack, zoon van een andere Antoine, burger-goudsmid uit Visé, en van een Marguerite Lambeine genaamd Lambermont, de zus van de erflater. De erfgenaam was op 22 januari 1670 in Visé gedoopt. Hij trad op 13 mei 1692 als leerling in de werkplaats van de Luikse goudsmid Jean-Vincent de Lamine, dus op een leeftijd van tweeëntwintig jaar, bijna het dubbele van de normale leeftijd; Bertholet Lambenne, burger-goudsmid uit Luik, was getuige.

Antoine Risack gaat zich vestigen in het buitenland: hij wordt burger van Aalst in 1718. Hij had daar een winkel van 1715 tot 1725. In 1722 wordt hij betaald voor het leveren van drie mallen met het wapen van de stad. Het jaar daarop raakt hij verstrikt in een proces met zijn broers en zussen over de erfenis van hun vader en moeder, Antoine Risack en Marguerite Lambert. Hij had Maria Jacoba Wittiau, de waarschijnlijk dochter van een goudsmid uit Dendermonde, gehuwd. Hij ziet haar sterven in 1725. Uit dit huwelijk had hij acht kinderen; de oudste was meerderjarig; de jongste was vijf jaar oud.

Hij gebruikte in zijn adoptiewoonplaats een stempel dat volledig in overeenstemming was met de Luikse gewoonten, de letters A en R onder een bloemrijke kroon. Men leest het op een lepel en flesjes gedateerd rond 1724 (fig. 7) die voor Luiks zouden kunnen doorgaan.

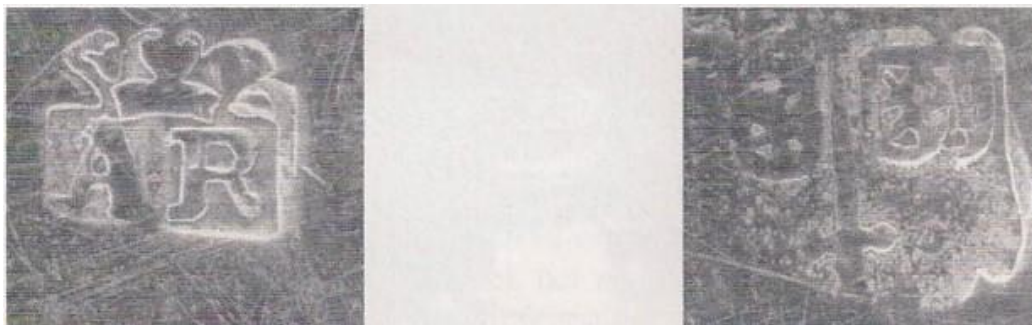

Fig. 7 – Links en rechts: Meesterteken van Antoine Risack en stadskeur van Aalst (gedeelteijk dubbele afslag)

**Fig. 7 – Buret, rond 1724, door Antoine Risack.
Gegoten, getoet en gegraveerd zilver.
Oordegem, Sint-Martinuskerk.**

Teruggekeerd in Visé, trouwt hij vanaf 1726 met Marguerite Germeau. Zij zal hem nog zes kinderen geven, verspreid van 1728 tot 1735. Ze scheiden in 1738 met toestemming van de pastoor (Cfr. J. KNAEPEN, *Histoire du commerce visétois jusqu'au début du XIXe siècle*, in: *1200 ans de commerce à Visé* (uméro spécial des *Notices visétoises*, n° 21), 1987, p. 54-55)., omdat ze niet samen kunnen leven zonder zich aan diverse gevaarlijke ongemakken bloot te stellen.

De families Labeen en Risack droegen beiden burgerlijke wapens van een typische complexiteit: de eersten, van goud met een zilveren genaaide kruis, vergezeld in het eerste kwartier van een gespreide arend van sabel, in het tweede en derde kwartier van vijf aan elkaar grenzende rode lanspunten die de randen van het kwartier raken, en in het vierde kwartier van drie rode leeuwen; de laatsten, gespleten, in het bovenste deel van... met een schelp van... tussen twee tegenoverstaande leeuwen van..., in de punt, gescheiden: in het eerste deel van... met een druiventros gedragen

door een wijnrank met twee trossen van..., in het tweede deel van... met een heuvel overheen drie slecht gerangschikte harten van..., de punt naar de diepte van het kwartier gericht, of, als variant, gespleten: in het bovenste deel zilver met een rood vaasje, geplaatst op een groene terras, geflankeerd door twee rode tegenoverstaande leeuwen; in de punt gescheiden, in het eerste deel zilver met een druiventros gedragen door een wijnrank; in het tweede deel zilver met drie hulstbladeren van groen, 2, (Fig. 8)

Fig. 8 – Het blason van Risack en Labeen de Lambermont

Antoine Risack was nog in leven in 1738. In 1730 was hij zonder twijfel nog actief genoeg om zijn tijdgenoot uit Visé, Thomas Gentis, ertoe te brengen burger van Aken te worden. In 1741 was hij dat waarschijnlijk niet meer. Dat jaar verwierf een goudsmid, geboren in Haccourt, Henri Winand of Wynand, het burgerrecht van Visé. Hij was daar actief in 1744, 1753 en 1754. Hij stierf op 3 juli 1755.

Slechts één van de «goudsmiden» die, gehoorzaam aan de Franse autoriteit, hun stempels op een van de twee inslagplaten die tot ons zijn gekomen, had geslagen, had zijn werkplaats in Visé, (Jean-) Guillaume Thonus. Reeds in 1766 genoemd, organiseert hij in 1798 een feest dat uitmondt in een grote vechtpartij. Dat is, tot nader order, de laatste uitspatting van de laatste goudsmid van Visé.

De sacristieën van de stad en de omgeving zijn verkend ter gelegenheid van de gedenkwaardige tentoonstelling van 1988; verschillende werken van Bertholet kwamen daarbij tevoorschijn, geen enkele van Antoine Risack. De kisten die hun eigenaars natuurlijk weinig geneigd zijn te openen, bevatten hoogstwaarschijnlijk talrijke civiele stukken uit Visé, vooral ongetwijfeld bestek. Een tweetal stukken gemaakt door Antoine Risack (Fig. 9) die bekend zijn. Van Antoine Risack is uit zijn Aalserse periode weinig werk bewaard gebleven. Zijn merkteken konden wij identificeren op een schenkblad met bijhorende ampullen in de kerk van Oordegem

Fig. 9 – Links en rechts: Schaal met ampullen door Antoine Risack, 1724 Oordegem, Sint-Martinuskerk

*Bron:
Luiks Archeologisch Instituut
Bulletin van 2022*